

УДК 338.432:332.12

О. М. Бурлака,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

O. Burlaka,
Postgraduate student, Vinnytsya national agrarian university

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ENSURE STABILITY DEVELOPMENT
OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY IN THE REGION

У статті проведено дослідження теоретико-методологічних підходів забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіону. Визначено проблеми забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі. Розглянуто та удосконалено категорії "стійкості розвитку аграрної галузі регіону". Удосконалено поняття "стійкості розвитку регіональної аграрної галузі". Запропоновано структуру рівнів стійкості розвитку аграрної галузі регіону.

This article studied the theoretical and methodological approaches to ensure stability development of the agricultural sector in the region. The problems to ensure sustainable development of the agricultural sector. Considered and improved category "sustainability of the agricultural sector in the region". Improved concept of "sustainability of the regional agricultural sector". The structure of the levels of sustainability of the agricultural sector in the region.

Ключові слова: стійкий розвиток, аграрна галузь, регіон, категорії стійкого розвитку.
Key words: stability development, agricultural sector, region, category of sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах наростаючих темпів урбанізації для багатьох країн світу, в тому числі і України, все більше актуалізується проблема забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі. Найгостріше проблема стійкого та комплексного розвитку відчутна в аграрних регіонах нашої країни, де така форма територіальної організації населення і виробництва є переважаючою. Враховуючи те, що пріоритетним напрямом національної політики України є забезпечення населення якісними продуктами харчування в широкому асортименті і достатній кількості, наукова проблематика розвитку аграрної галузі є актуальною. Вирішення цієї проблеми багато в чому залежить від стану та умов функціонування сільського господарства, яке зазнало істотних трансформаційних змін у результаті проведених протягом 90-х років реформ і не зважаючи на це продовжує залишатися в складному фінансово-економічному стані. Нестійкість функціонування аграрного виробництва, незадовільна економічна ефективність галузі, низький рівень доходів населення та інші соціальні негаразди сільськогосподарських

товаровиробників призвели до значного погіршення забезпеченості населення продуктами харчування вітчизняного виробництва та загострення багатьох соціально-економічних проблем, особливо у сфері зайнятості сільського населення.

Сучасний етап розвитку управління національною економікою характеризується інтенсифікацією процесів переходу до соціально-ринкового типу регіональної політики, орієнтованої на прискорення темпів та підвищення якості економічного зростання. Регіональні особливості виробничої діяльності аграрних виробників та зростання соціально-економічного значення аграрного сектора економіки спонукають до необхідності розробки та обґрунтування методологічних положень, спрямованих на вирішення багатопланових і різноаспектних проблем забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі на рівні регіональних структур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам стійкого розвитку аграрного сектора присвячено класичні праці М.І. Ваві-

Рис. 1. Проблеми забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі

лова, С.Ю. Вітте, В.В. Докучаєва, М.Д. Кондратьєва. Уточнення методів вимірювання рівня та характеру коливань врожайності, виявлення районів синхронних і асинхронних коливань валових зборів зернових культур знайшло відображення в роботах Ф.О. Баталіна, Й.С. Пасхавера, О.Ф. Фортунатова, Б.С. Ястремського. Закладені цими дослідниками концептуальні положення стійкості та стійкості набули подальшого розвитку в роботах В.М. Афанасьєва, І.П. Бойка, І.Б. Загайтова, П.Д. Половінкіна, А.І. Манеля та інших.

Проблеми формування наукових основ стійкого розвитку аграрної галузі знайшли також відображення в працях багатьох українських вчених-економістів: В.В. Вернадського, Б.М. Данилишина, М. І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Г.Б. Іваницької, О.А. Кашенко, М.Ф. Кропивка, Г.М. Калетніка, С.В. Козловського, Л.В. Мельника, Є.В. Мішеніна, М.М. Паламарчука, С.А. Подолинського, В.М. Трегобчука, Г.В. Черевка та ін.

Питання відтворення і раціонального використання ресурсного потенціалу в аграрній сфері досліджували П.П. Борщевський, І.І. Лукінов, А.Г. Мазур, О.В. Мороз, С.В. Мартинов, О.С. Онищенко, Г.М. Підлісецький, П.Т. Саблук, О.В. Скидан, Р.І. Тринько, М.М. Федоров, О.М. Царенко, А.В. Чупіс, В.В. Шиян, О.Г. Шпикуляк, В.І. Юрчишин та ін. Водночас питання забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі на рівні окремого регіону ще недостатньо досліджені і вони є досить гострими.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета нашої роботи полягає в теоретичному дослідженні концептуальних підходів забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіону.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У забезпеченні стійкості розвитку особлива роль належить аграрній галузі. "Виробництво продуктів харчування, — писав К. Маркс, — є найпершою умовою життя безпосередніх виробників і всякого виробництва взагалі" [1]. Причому цей процес повинен бути безперервним і стійко зростаючим, бо люди не тільки не можуть припинити споживання продовольства, але повинні його нарощувати і покращувати якість вироблених про-

дуктів внаслідок зростання потреб і збільшення чисельності населення. Вирішення цієї проблеми було і залишається однією з найбільш актуальних, оскільки феноменом всієї історії людства є зберігається маса голодуючого населення у світі.

Проблема забезпечення стійкості розвитку аграрної галузі не нова, проте напрями її реалізації в умовах сучасних економічних відносин істотно відрізняються і наведені на рисунку 1 [2, 3, 4].

По-перше, сільське господарство продовжує залишатися головним виробником продуктів харчування і основним джерелом життєдіяльності людини. Будь-які порушення в його розвитку призводять до дестабілізації і диспропорцій виробництва і споживання. Структурні зміни в галузі в трансформаційній економіці спрямовані в основному на виробництво тієї продукції, яка забезпечує максимальне отримання прибутку, що в аграрній сфері не завжди виправдано з позиції стійкості виробництва та забезпечення продовольчої безпеки суспільства.

По-друге, ринкові умови обумовлюють процеси переспеціалізації підприємств сільського господарства, ведуть до виробництва продукції, яка дає найвищий прибуток. Однак конкуренція і кон'юнктура світового ринку, яка має швидко динамічний характер вирівнюють ціни і рентабельність товаровиробників, що призводить врешті до недовикористання виробничого потенціалу сільськогосподарської галузі, зниження обсягів і стійкості виробництва, до загострення соціальних проблем.

По-третє, природні фактори вагомо впливають на всі процеси, що відбуваються в сіль-

ському господарстві. Часткове їх регулювання шляхом проведення меліорації, хімізації, механізації, організації насінництва на науково обґрунтованому рівні вимагає великих інвестиційних вкладень, якими на цей час в достатньому обсязі не мають ні сільські товаровиробники, ні держава. Це сприяє збереженню нестійкості виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

По-четверте, важливою умовою стійкості аграрної галузі виступає сільська невиробнича інфраструктура. З переходом до ринку, в умовах дефіциту фінансових ресурсів, її формування і нормальне функціонування ускладнено. Це так само породжує нестійкість розвитку сільського господарства.

По-п'яте, стійкість сільськогосподарського виробництва і взаємозалежних з ним сфер економіки регулюється державою. Проте його вплив на даний час недостатньо. Це призводить до того, що порушується нормальний хід відтворювального процесу, і збиток від нестабільності в аграрній сфері значно перевищує збитки в інших галузях.

По-шосте, загроза стійкості аграрної галузі України, за умов інтеграційних і світових, політичних процесів обумовлена нездатністю більшості підприємств АПК виробляти продукцію, яка буде відповідати світовим стандартам.

Вищевикладені обставини сприяли посиленню уваги сучасних дослідників до проблеми стійкості виробництва та розвитку сільського господарства [5, 6, 7]. При цьому основні підходи до розкриття поняття стійкості і розробці заходів, що забезпечують динамічний розвиток, визначаються, насамперед, необхідністю подолання кризового стану аграрного виробництва. Ретроспективний погляд на теоретичні аспекти проблеми стійкості сільського господарства показує, що вона протягом багатьох років належить до найбільш актуальних.

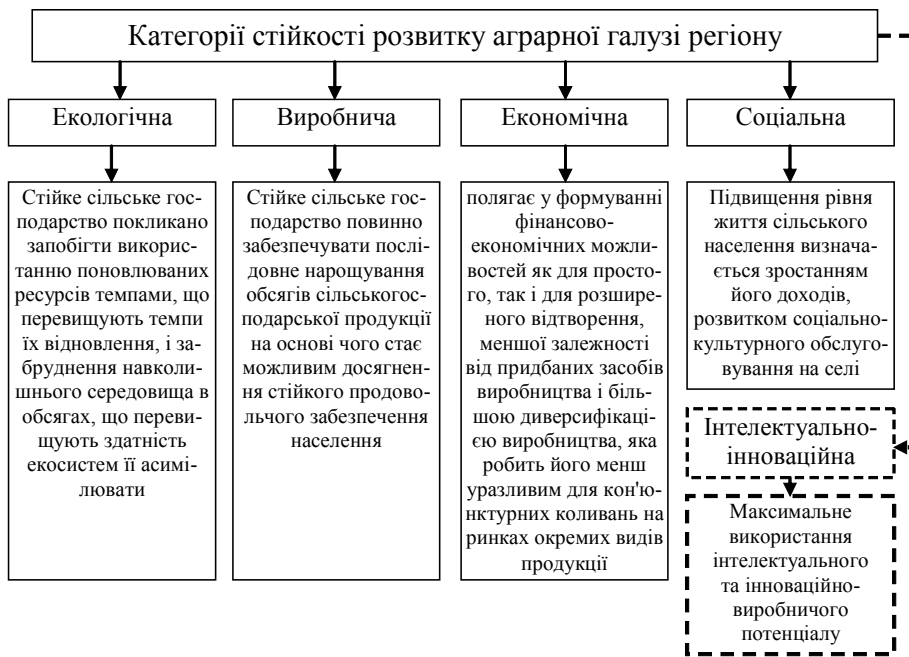
Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій з питань підвищення стійкості виробництва взагалі і сільськогосподарського зокрема, слід зазначити, що стійкість розвитку сільського господарства є новою і недостатньо розкритою категорією як з точки зору її сутності, так і методології дослідження.

На теперішній час відсутнє єдине і загальновизнане визначення категорії стійкості розвитку аграрної галузі (сектора), що обумовлено суперечливістю і нерозробленістю концепцій стійкого розвитку, відсутністю достатньої інформації для кількісного вимірювання ступеня стійкості. Одні автори під стійкістю, зокрема, землеробства, розуміють здатність

протистояти негативним впливам, переважно, стихійним силам природи, здатність попередити або послабити спади виробництва [8, 9], інші — розглядають її як стійкість середнього рівня динамічного ряду [10], треті — як стійкість еволюції, розвитку досліджуваного явища [11]. Однак тільки цим поняття стійкості не вичерпується. Стійкість аграрного розвитку — це не тільки можливість подолати несприятливі для сільського господарства явища, але і здатність використовувати їх з найбільшим ефектом.

Специфіка перетворень останніх років в агропродовольчій сфері проявилася у регіоналізації економіки, орієнтації на самозабезпечення і, отже, відтворювальні процеси доречніше розглядати на рівні регіону. Крім того оцінка стійкості розвитку аграрного сектора тільки через рівень коливання динамічних рядів не буде повною, оскільки вона не дасть можливості комплексного обліку соціальних, економічних, екологічних наслідків та орієнтирів його розвитку. Слід мати на увазі, що стійкість досягається не обов'язково шляхом задоволення потреб (попиту) за рахунок поточного виробництва. Стійкість слід розглядати як категорію відтворення, тому стійким може бути і такий варіант розвитку, який, допускаючи коливання обсягів виробництва в окремі роки, забезпечує повну компенсацію періодично виникаючих дефіцитів за рахунок раніше створених резервів і запасів. Щоправда, це стосується не всіх видів продукції (наприклад, зерна), основна ж частина сільськогосподарської продукції має обмежений термін зберігання.

Різноманітність підходів до визначення стійкості виробництва та розвитку сільського господарства, обумовлено як багатогранністю цієї проблеми, так і надзвичайною складністю об'єкта і сукупності завдань, що вирішуються даною галуззю в цілому та її складовими. Пошук нових напрямів і шляхів розвитку аграрної діяльності, що знижують її негативний вплив на навколишнє середовище, зумовило появу нового тлумачення стійкості аграрного виробництва, як виробництва орієнтованого на якість продуктів харчування, якість життя і безпеку навколишнього середовища, збереження умов для стабілізації забезпечення людства продовольством у довгостроковій перспективі. При такому загальному екологічному підході [12] в понятті "стійкість розвитку аграрної галузі регіону" виділяються такі категорії: екологічний, виробничий, економічний і соціальний. Пропонуємо доповнити існуючі категорії (рис. 2) "інтелектуально-інноваційною" складовою [13]:

Рис. 2. Категорії "стійкості розвитку аграрної галузі регіону"

підвищенню його економічної ефективності, яка і забезпечує стійкість загалом. Так, збільшення обсягів виробництва тваринницької продукції без кардинального підвищення її рентабельності, яка значно нижче, ніж у рослинництві, може призвести до загострення відтворювальних проблем в аграрному секторі. У той же час зростання ефективності, що не супроводжується збільшенням обсягів виробництва, створює небезпеку підвищити залежність країни від імпорту продовольства і може призвести до зростання рівня безробіття на

1. Інтелектуальний потенціал. Однозначного означення поняття "інтелектуальний потенціал" немає. Наявність інтелектуального потенціалу припускає, перш за все, розумові можливості, можливості інтелекту. Інтелектуальний потенціал — це єдність творчих і трудових індивідуальних потенціалів працівників підприємства, які характеризують їх здатність до виробництва матеріальних благ за допомогою матеріалізації знань, а також їх адекватність вимогам управління.

2. Інноваційний потенціал. На сьогодні для здійснення економічної діяльності потрібен так званий інноваційний потенціал, який трактується як сукупність усіх видів інформаційних ресурсів, включаючи технологічну документацію, патенти, ліцензії, бізнес-плани, інноваційні програми і т.ін. Від стану інноваційного потенціалу залежить вибір тієї або іншої стратегії розвитку; інноваційний потенціал у даному випадку можна трактувати як "міру готовності" економічної системи виконати поставлені цілі розвитку.

Система стійкості розвитку аграрної галузі регіонів є структуроутворюючим елементом економічної системи національного рівня і основною ланкою в комплексі заходів щодо забезпечення населення продовольством.

Розглядаючи сільське господарство (аграрний сектор економіки) як єдину економіко-еколого-соціальну систему, яка має певні цілі, структурно-функціональні зв'язки та особливості, вважаємо, що в сучасний період особливе значення надається не просто фактичному зростанню сільськогосподарського виробництва, а

селі та розширенню масштабів бідності.

Вимагає пояснення і підхід до досягнення соціальних цілей стійкого розвитку аграрного сектора. Справа в тому, що поліпшення умов життєдіяльності працівників сільського господарства виходить за рамки галузі і багато в чому пов'язано з комплексним розвитком сільських територій (регіонів). Тому очевидна взаємозалежність стійкості аграрного сектора і рівня сільського розвитку. Тісний зв'язок розвитку сільського господарства з розвитком села як соціально-територіальної підсистеми суспільства, в якій ця галузь є домінуючою, і, на наш погляд, є найважливішою компонентою методології дослідження проблем стійкості аграрного сектора. Саме такий підхід був декларований на сесії ФАО в Римі в 1996 р., в матеріалах якої сказано: "Головним завданням Програми стійкого сільського господарства та сільського розвитку є підвищення рівня виробництва продуктів харчування стійким чином і забезпечення продовольчої безпеки" [14].

Як впливає з вищевикладеного, суть системного підходу до трактування стійкості розвитку аграрної галузі регіону полягає в збалансованому поєднанні виробничих, економічних, соціальних та екологічних цілей.

Використовуючи системний підхід і спираючись на виявлені сутнісні ознаки досліджуваної категорії, стійкість розвитку регіональної аграрної галузі нами розуміється як динамічний процес переходу системи на новий якісний інноваційний рівень, спрямований на забезпечення економічно обґрунтованого, екологічно

безпечного, соціально орієнтованого розширеного відтворення, на підвищення рівня та поліпшення якості життя сільського населення в умовах впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Процес переходу сільського господарства до стійкого розвитку передбачає реалізацію таких рівнів (рис. 3).

Перший, нижчий, рівень розвитку передбачає наукове дотримання сівозмін, застосування вітрозасисних смуг і сучасне меліювання земель, оптимально обумовлене дотримання технологій вирощування сільськогосподарських культур та вирощування продуктивних тварин, біологічні способи захисту від шкідників культур, зменшення використання агрохімікатів та пестицидів.

Другий рівень стійкості сільського господарства передбачає поруч із зазначеними характеристиками ряд додаткових — поліпшення родючості ґрунтів та природних ресурсів сільського агроландшафту, використання прогресивної діагностики аналізу ґрунтового покриву і стану здоров'я сільськогосподарських тварин, постійний моніторинг шкідників і хвороб рослин і тварин.

На третьому рівні слід приділяти увагу формуванню та організації господарств, які виробляють екологічно чисту рослинницьку і тваринницьку продукцію, які приділяють основну увагу впровадженню найбільш прогресивних, безпечних і безвідходних технологій в області імунної генної інженерії та дистанційного зондування об'єктів агрокомплексу. Особливе значення має надаватися практичному впровадженню принципів агромаркетингу та підприємництва. Також передбачається впровадження комплексу заходів з пом'якшення і попередження без-

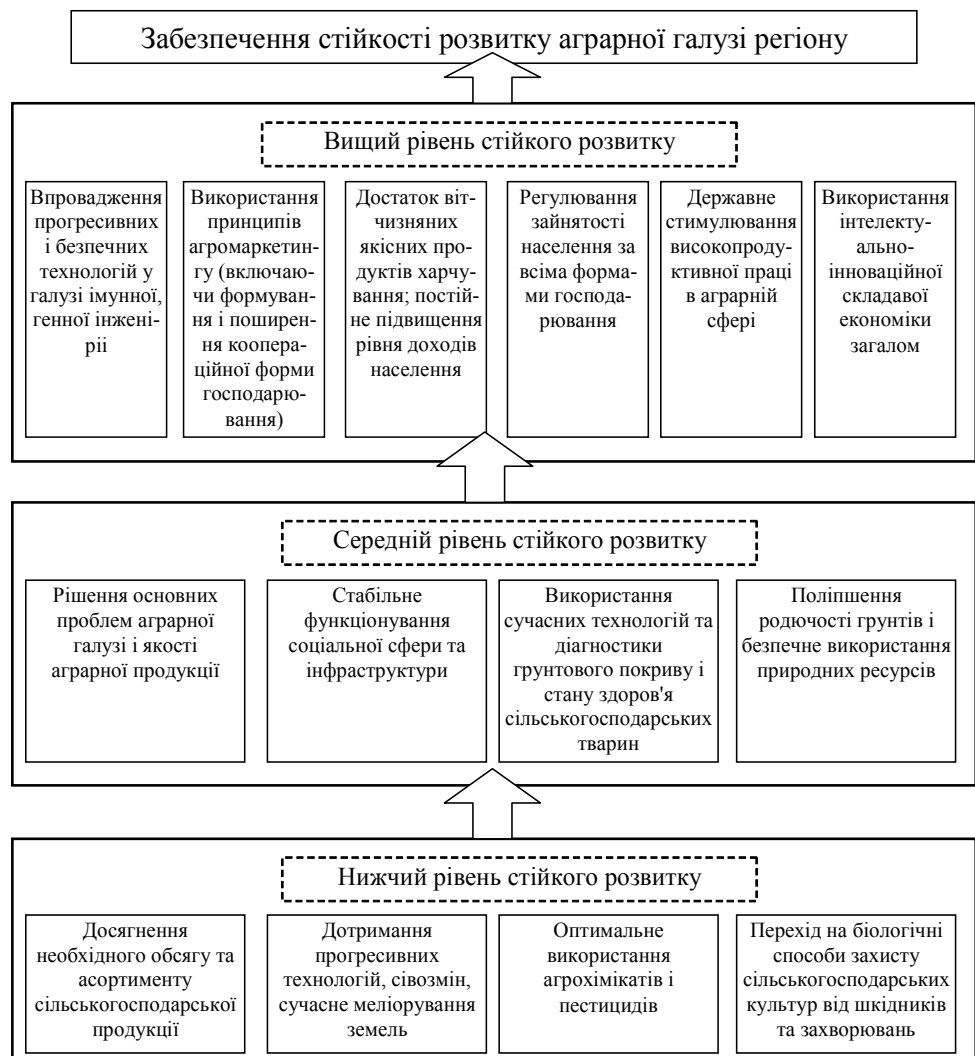

Рис. 3. Рівні стійкості розвитку аграрної галузі регіону

робіття на селі, регулювання зайнятості в розрізі всіх організаційно-правових форм господарювання, створенню умов для підвищення стимулів до високопродуктивної праці в аграрній сфері виробництва, широкому розвитку на селі різних видів несільськогосподарської зайнятості. Це, врешті, сприятиме стійкості розвитку аграрної галузі в плані вдосконалення економічної та соціально-трудої сфери на селі, підвищення рівня прибутковості та соціальної захищеності сільського населення.

ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного аналізу існуючих підходів до сутності стійкості розвитку сільського господарства, її можна визначити як одну з цілей розвитку економіки країни. Її досягнення можливо на власній відтворювальній основі, що визначається наявністю значних природних ресурсів, достатніх для виробництва у необхідній кількості всіх основних видів продовольчої продукції, а також величезним накопи-

ченим за багато років потенціалом аграрного сектора. Разом з тим, в ринкових умовах та системної кризи проблема загострюється в силу дії різних як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що обумовлює необхідність її дослідження.

Література:

1. Маркс К. Капитал: в 4-х т. 3-е изд. М.: Политиздат, 1972. — 2457 с.
2. Стійкий екологічно безпечний розвиток в Україні: навч. посібн. / Ф.В. Вольвач, М.І. Доброход та ін. / За ред. Доброхода М.І. — К.: МАУП, — 2002. — 104 с.
3. Козловський С.В. Інструменти продовольчої безпеки та соціального захисту населення в умовах кризових явищ економік світу / С.В. Козловський, Е.А. Кіреєва // Кримський економічний вісник. — 2012. — № 1 (01), частина 1. — С. 266—269.
4. Козловський С. В. Методологічні основи розробки системи індикативного планування в регіоні / С. В. Козловський // Регіональна економіка. — 2010. — № 1 (55). — С. 32—38.
5. Аксаева А. Условия устойчивого развития аграрной сферы экономики / А. Аксаева // АПК: Экономика, управление. — 2002. — № 6. — С. 14—18.
6. Афанасьев В.Н. Определение устойчивости сельскохозяйственного производства и эффективность ее повышения / В.Н. Афанасьев // Вестник сельскохозяйственной науки. — 1989. — № 1. — С. 96—103.
7. Долішній М.І. Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України / М.І. Долішній, В.С. Кравців // Проблеми сталого розвитку. Зб. наук. доп. 2 е вид. — К.: БМТ, 1998. — С. 36—41.
8. Загайтов И.Б. Экономические проблемы повышения устойчивости сельскохозяйственного производства / И.Б. Загайтов, П.Д. Половинкин. — М.: Экономика, 1984. — 350 с.
9. Макаров Н.П. Система ведения сельского хозяйства / Н.П. Макаров. — М.: Колос, 1958. — 192 с.
10. Ястремский Б.С. Некоторые вопросы математической статистики / Б.С. Ястремский — М.: Госстагиздат, 1961. — 136 с.
11. Четвериков Н.С. Статистические и стохастические исследования / Н.С. Четвериков. — М.: Госстатиздат, 1963. — С. 57—104.
12. Барановський В. Територіальна модель дослідження сталого екологічного розвитку України / В. Барановський // Економіка України. — 1998. — № 8. — С. 76—81.
13. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та

стійкістю: [моногр.] / С.В. Козловський — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.

14. Chapter 14: Promoting Sustainable Agriculture and Rural development: Agenga 21, Rome: FAO, 1996.

References:

1. Marks, K. (1972) Kapital [Capital], Politizdat, Moscow.
2. Volvach, F. V., Dodrohod, M. I. (2002) Stiykiy ekologo-economichniy rozvitok v Ukraine [Sustainable environmentally sound development in Ukraine], MAUP, Kiev.
3. Kozlovskiy, S. V., Kireeva, E. A. (2012) "Tools of food security and social protection in conditions of the crisis economies", Krimskiy ekonomichniy vesnik, vol. 1, pp. 266—269.
4. Kozlovskiy, S. V. (2010) "Methodological foundations of development planning in the region", Regionalna ekonomika, vol. 1(55), pp. 32—38.
5. Aksaeva, A. (2002) "Conditions for sustainable development of the agrarian sector of the economy", APK: Economica i upravlenie, vol. 6, pp. 14—18.
6. Afanasiev, V. N. (1989) "Defining sustainability of agricultural production and improve the effectiveness of its", Vesnik selkohoziaystvennoy nayki, vol.1, pp. 96—103.
7. Dolishniy, M. I., Kravciv V. S. (1998) "Economic development and environmental security: the way Ukraine", Problemy stalogo rozvitku, pp. 36—41.
8. Zagoytov, I. B., Polovinkin, P. D. (1984) "Economic problems increase the sustainability of agricultural production", Ekonomika, Moscow, p. 350.
9. Makarov, N. P. (1958) Sistema vedenia selkogo hoziaystva [System Agriculture], Kolos, Moscow.
10. Yastremskiy, B. S. (1961) Nekotorie voprosi matematicheskoy statistiki [Some questions of mathematical statistics], Gosststgizdat, Moscow.
11. Chetverikov, N. C. (1963) Statcheskie i stohasticheskie issledovania [Statistical and stochastic studies], Gosststgizdat, Moscow.
12. Baranovskiy, V. (1998) "Teritorialna model doslidzhennya steel ekologichnogo rozvitku Ukrainy", Ekonomika Ukraine, vol. 8, pp. 76—81.
13. Kozlovskiy, S. V. (2010) Upravlinnia suchasnyy ekonomichnyy systemamy, ikh rozvytkom ta stijkistiu [Management of modern economic systems, their development and stability], Merk'iuri-Podillia, Vinnytsia, Ukraine.
14. Chapter 14: Promoting Sustainable Agriculture and Rural development: Agenga 21, Rome: FAO, 1996.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2013 р.